Маленьке містечко. Таке маленьке, що могло б розташуватись на верхівці будь-якого дерева. Вже й не знали, хто вперше в долині вирубав дерево і викопав криницю, а потім поставив хатину. Хіба від цього забряжчало б у їхніх кишенях? Та чоловік-раціо, Кормило всього міста, розбризкував ерудицію, вмощуючись у новому кріслі. А зрубав перше дерево Матвій Кремінь, який приглядів собі тут добрий шмат землі, одзволив його від заростей і засіяв хлібом та тютюном.

А потім до Матвія присусідились два-три купчики, що вподобали шумну дорогу на Ромен, і відкрили тут свої лавки-корчомки. Шлях проліг верстов за три і славився товстими калитками, дешевими полонянками і кривавими побоїщами одурілої голоти.

Заходили в долину біснуваті і тавровані, божевільні і лицедії, високородні і старці. Кожен залишав щось містечкові — той бродяжі пісні, той холеру, той хутра, той чуму, той мальовані глечики і заморські крами. І всяк поспіль сіяв там свою породу.

Вранці якогось року на вулицях містечка з’явились підводи з витягненими в шнурки кіньми.

— Доброчинні пожертви на військо їхньої світлості! Дорогу, дати дорогу! Хто болієє за отечество, вносьте на військо ясновельможної величності!

Туго начинені збіжжям лантухи, гори полотна, упряж і вояки в залізних од поту і піщуги мундирах вихитувались на возах. Двораки патріотичного панства, яке ще допивало в ліжках шоколади, вискакували назустріч воякам, щоб дати пожертвування. Ласкаво просимо, ми поміщика Дробота служиві люди… Ходіть-но, пан Чапелька хочуть внести… І до нас, і до нас — пан земський суддя щось мають сказати.

Підхоплені бурею щедрості городяни вже й не дивились на гербову бамагу, чи вписано їх там, чи висока милість відатимуть, хто відірвав од себе останній шмат во благо отечества. Бог усе бачив і знав. Сльози щастя осявали їхні лиця. А хто не мав ні крихти, виходив на дорогу з іконами і вголос молився за армію царя-батюшки.

Класна дама гімназії Наталія Костянтинівна Кріґ вивела своїх вихованок у сірих платтях із мереживними комірцями на майдан, і вони перелякано, як синиці, що б’ються в шибку, заспівали "Боже, царя храни".

Тільки присмерком гармидер почав спадати.

То були золоті часи для містечка. Жирна, як каша, земля родила все, що кидали в неї, і давала мешканцям червону глину, крейду, пісок і глей. У річці, яка розкраяла місто, водилися щуки, як качалки, кишіли в’юни. Вздовж найбільшої вулиці, котра, здавалось тоді, була безкінечною, літали кухарчуки і водоноси, тягали брудні хвости помийні кішки й собаки.

А втім, були й істотніші події, що сколихували містечко багато десятиріч підряд. Над ним котилися війни — ішли й не поверталися кращі чоловіки. Над ним лютували пожежі — розліталися іскрами палаци, закипали купальні і гинули прекрасні погреби. Його зашморгував голод — пухла челядь лежала попідтинню, доки мала силу прогнати знавіснілих собак.

І все-таки жило містечко в долині, змітало все, що ставало йому впоперек. З’явились миловарня, прядильня, а за ними ще дві чи й три фабрички. Центром став сірий майдан, біля якого урочисто возсідали магазеї і велика швальня — люди так і казали — швальня, яка обсмоктувала кишені необачних чоловіків. Отруйна річечка понесла свої хвилі мимо мануфактур і заводів, по ній пливло гілля, шкарабанки і падалиця.

Мало хто на це зважав — велося людям добре. Доволі їли, пили, шпарували вулицями, як тумби. Коли в кого вибухав у квартирі холодильник, інші втішалися і приказували: не треба було дуже начиняти. Коли хто плутав своє ліжко з чужим, йому щедро співчували — ой, любов до добра не доводить! Далеко за гори линула слава про містечко-рай, і раптом одного разу все пішло шкереберть.

Стояла глибока зима. Котрий день смалили морози, тоді враз пом’якло. Звечора палахкотіли реклами, спотикалися з торбами і дітьми жінки. Голуби танцювали на майдані, і важко було не наступити на галузочки їхніх лап.

Чоловіки, зашкарублі душі, сповзлися під гору, в тютюновий магазинчик, сиділи за єдиним калічним столом, цмулили гостре пиво і травили одвічну проблему, чому людина живе і чому помирає.

Розлапистий фікус затуляв їх од вікна, мерзлого, як вовнисте руно. Фікус, розвісивши вуха, дрімав у хмарі диму і наслухав, як нили суглоби. Що городяни знали нового? Що взагалі можна сказати нового ПРО ЦЕ? Хіба що погомоніти, хай поболить душа.

Раз по раз на столі підскакувала суа, як смерть, рибина. На неї косував Клязника, підсліпуватий і рябий чоловік. Він присусідився надурняк, надпивав то з одного, то з другого келиха і розумував, як нудно жити в такому безликому місті, як їхнє. Яка тут розвага? Громовідвід хіба та ця монополька — гнилий, давно ниючий зуб. І мусиш тратить свої дні, коли інші гріють попереки в кримах, їдять апельсини на кавказах. Тут яма, справжня яма, а з обох боків гори. Навесні заливає вода, восени багнюка по шию. А жінки… Які тут жінки? Хіба вони розуміють, що літечка твої — раз та два, що ти хочеш жити красиво і що з розгону й туди не страшно.

Продавчиня накидала на Клязнику оком і гойдала перед ним багатим волом.

— Наче й хазяїн, — зітхнула нарешті, — а знюхався з оцими стервами.

— Чш-ш-ш-ш! Тільки раз, ти ж мене знаєш.

Потім вона заколихалася з віником, що ледве випереджав її вислі панчохи і криві черевики. Забрязкала ключами.

— Я так думаю, — сказав один у грубому, наче виварка, светрі, — треба йти до Світочки. Хай кине на карти, що через сто літ буде.

— Дурниця. Тоді й кістки наші перетліють.

— Ні, антересно, хай скаже.

— От іменно.

— Нічого жінці докучать! Вона вихідна сьогодні, й дитина слабує. Вам аби бовтатись з дверей у двері, — несподівано з серцем сказала продавчиня, розстібаючи халат.

А що Світочка жила за стіною магазину, та що додому не хотілося йти хоч стрель, то й повалили всі до неї. Холоду занесли, аж страшно стало.

Світочка в старому шовковенькому платті стояла посеред хати з кочережкою в руках — мабуть, у грубі перемішувала.

Ні, кидати на карти вона не буде. Бо знати правду можна тільки вранці, до схід сонця, і то не завжди.

Ти нам друг чи не друг? Хто це вдосвіта припреться сюди? Коли стоїш за прилавком і перекисає пиво, буваєш лагідна…

Тоді Світочка змахнула з клейонки крихти і розсадила причіпак. Схилилася над столом білою халабудою волосся і розкішними сергами.

— Не сердься, дівчино.

Стало так тихо, що було чути, як вітер через одинарні шибки колише занавіски і попискують дрова.

Що я вам скажу? Земля жила, живе і буде жити. На далеких її просторах клубками котитимуться вітри, до небозводу ростимуть дерева, схожі на скелети наших предків. У ночі стогнатимуть гори і плакатимуть вовки, очерет ловитиме шерех далеких звізд. Якщо навіть свавілля природи або людини все це знищить, десь залишиться клаптик ґрунту, на якому буде один камінь і одне джерело.

Це було ввечері. А вдосвіта все зяяло пусткою. Такого божевільного снігу містечко не пам’ятало. Зрівнялися вулиці, дахи і верхівки дерев, що стекли від морозу. Десь унизу вили до хрипоти собаки, стогнали корови, іржали і рвалися коні. Вичахлі будинки ціпеніли зі страху, перегукувалися димарями. Скрізь царював білий велет, і порвані жили електропередач зробили його неприступним.

Що снилося людям тієї ночі, коли світ трясся від білої пропасниці? Що діялось у їхніх біополях, коли вони бажали добраніч і лягали спати?

Одним із перших прокинувся Саня Папоротний. Поблукав очима по кімнаті, схожій на лікарняну палату-одиночку. Ліжко, рушник, тумбочка. Біля порога висить куртка, ніби зібралася грати в бокса. Є ще електроплитка і картинка на стіні з журналу "Краса і мода".

Саня трохи полежав, намацав під ліжком валянці. Одним вимахом скочив із постелі, розклював ковшем льодок у відрі і напився. Задумав поголитись, а світла немає, води нагріти нічим, — і аж зрадів: бритва була тупа, як підошва, немилосердно знущалася з нього.

Поїсти! Поїсти можна печеної картоплі і хамси. Накинув ту ж запрану сорочку, поверх — налигач. Як завжди, кожного ранку, подумав, що добре було б сходити в лазню та одягти на себе щось свіже. А коли? В містечку добра сотня немовлят, і він днями снує з двору до двору — патронує.

Саня родом не звідси. Село, в якому він родився, причаїлося на одному з островів широкої річки, і він вряди-годи, підзбиравши грошенят, везе подарунки мамі Наталі і п’ятьом сестрам, котрі ростуть, наче верби, вишивають рушники і от-от почнуть віддаватися.

Коли Саня був маленьким, на дикій груші висіла його колиска, а дятел-безхатник теребив угорі сучки та й недогледів, натрусив на малого ластовиння. І коли хлопець підріс, у школі про нього склали дражнилку:

Санько-холоша

Пташок збивав,

Був хороший,

Рябий став.

У медучилищі дівчата його не виділили — вічно ходив із оддутими кишенями і дурнуватою полечкою над лобом, але час минув…

Одягаючи рюкзак із медикаліями, Саня завважив, що нема ні електрики, ні сонця, а в кімнаті майже видно. Підійшов до вікна, пхнув кватирку — і на руки посипався залізний сліпучий сніг. Хо-го! Тут поламаєш собі голову. Молочниця, діатез, пневмонія. З патронажем не жартуй, вилетиш із роботи, як спиця.

Не менше за Саню потерпала і вчителька, Гуптя Потапенко, яка нарешті перевірила всі зошити, надрала великі, як рядна, конспекти, замість дубового від поту костюма справила вишневе плаття. І що? Од здивування в неї випало вставне око: якийсь там сніг може не випустить? Гуптя розігналась і так бебехнула спиною в двері, що трохи не вилетіла з одвірками. Це тобі не з рукава ковбасу на перерві їсти!

Тієї пори в своєму особняку прокинувся Кормило. Дружина звично підсунула капці, подала каву. Скількись хвилин він лежав мовчки. Досадував. Потім почав стежити за дружиною і зневажати її. Часом він любив отак подивитись на неї і поненавидіти.

Зачісуєшся? Зачісуйся, зачісуйся, хоча ті три волосини, які в тебе залишились, можна було й не займати, вони завжди сторчать в один бік. Ич, сіла, думаєш. Подумай, у твоїй голові, як її не викручуй, крім паласів і свинини, нічого нема.

— Вітю, стихійне лихо, сніг…

Він ще нічого не розумів, дивився тим самим поглядом.

— Нас завалило.

Кормило схопився, метнувся по кімнатах, до вікон, потім повернувся, одягся, напружив мозок. Дітям було позав’язувано роти. Тещу, аби не кашляла, накрито подушкою, а кота, який голосно муркав, утоплено у відрі. Та це ж ні телефону, ні водія, ні секретарки, ні заступника. Ні, він не візьме на себе таку відповідальність, не вживатиме заходів, які не закріплені протоколом. Хто за це оддуватиметься, га?

Мигтіли по квартирі нервові і безпорадні холоші карапузика Кормила.

Містечко страждало. Сніг поглинав зойки, верески, голосіння. Слабкодухі падали з інфаркту, старі стерялись, реготали не своїм гласом і вили сердобольних пісень. Діти недовго раділи таким канікулам, на них посунули пропасниця і нудьга.

Старий скнара Йосип Клязника потерпав, що не наховав у хаті дров. Що — витопить. Витопить можна й віником, але ж його дрова у дворі під снігом. Якщо здохне собака, хто їх стерегтиме? Мої дрова, мої дрова… Все життя його баба топила сміттям, усе життя він стягав їх і рубав. Дорубався, що до порога треба було лізти через гору. Якби він міг бачити, яка над його садибою нависла сопка з брилем! Ця могила навряд чи випустить.

А хто найбільше воювався серед похованих, так це брати Шурики, що жили в коморі. Вони служили контролерами по магазинах і дуже гнівались, їм заздалегідь не прислано відомості про надходження товару. Неподобство! І потім — є в них двірник чи немає, хто повинен розчистити стежку? Вони гарцювались і обкушували заїди, доки з нижнього поверху не обізвався Кріт:

— Що ви, понімаєш, розшумілися тут? У місті стихійне лихо. Мре народ.

— О-о-о! Як же нам буть?

— Робіть, понімаєш, свою роботу, і все. От я рив і рию, — Кріт показав у глині лапи.

— Е-е-е, наша робота не тут, — журилися Шурики.

— Хм. Тоді поки що плани складайте, а там воно покаже.

Брати заглибились у свої бамаги і тільки зрідка похрокували від задоволення.

Місто задихалося. Осипалися пуп’янки і змішувалися зі снігом. Усе кволіше ревла худоба, десь настирливо дзявулів собака. Чорні, як головешки, трупи валялися на порогах. Грудні діти, стомившись кричати, знесилівши, зітхали і кривились, розкидаючи холодні пелюшки.

Павук на прізвисько Стратилат нічого не думав і не страхався. Його дім під солом’яною стріхою, до весни вистачить сонних мух і комарів, а там іще налетить усякої нечисті. Повітря? Скільки йому треба того повітря? Затопить? Скільки там буде тії води.

…Кормило все ще сидів у сонному особняку, котрий славився підземною сауною, канами і лосиними шашликами. Він кислооко позирав на свою посмітюху, на фортепіано, до якого торкалися хіба що ганчіркою, на ведмежі шкури, розкидані замість килимів на підлозі, і все ще страждав: як у нього боліла душа за місто, за трудівників, а втім, хто це зрозуміє, хто оцінить? Перед Кормилом похитувались мальовані штори і нагадували ті золоті часи, коли… Та він не міг і думати про щось таке — перший у місті мужчина, перший сім’янин, перший начальник.

— Ольго, я тебе ніколи не кохав, ти знищила мене як особистість, зробила з мене потерть. Я міг би жити в столиці, займати достойну посаду.

— Вітю, загорни шарф.

Врешті Кормило всівся зручніше, заходився широченними лапами висмикувати ворсу зі шкури, що лежала біля дивану, і майже заспокоївся. Час від часу тільки чулося: "Оп-па! Оп-па!"

Тим часом міні-двигунець розстарався і дав струм.

— І як я міг одружитися з тобою? І тепер ця ідіотська яма, ця стихія. Як я звітуватиму перед начальством?

Ти, Саню, дурень. Вислужуєшся, підвищення закортіло? До лампочки твої "п’ятірки" в дипломі і твоя біганина. Ніхто їх не бачить. Буває, зайдеш у хату, а тебе ще й вихристять — не прибрано, а він лазить. Буває, й раді. Ти розкутаєш мале, над грубкою погрієш руки і станеш слухать. До твоїх щік торкаються пухкі, як пиріжки, п’ятки, ти вдихаєш кислуватий дух сорочечки, чуєш нормальне серце, хороші легені і тобі хочеться ні з того, ні з сього засміятись. А ти напускаєш поважності й проголошуєш: "Мамашо, прогулянки треба щодня робить". Потім, як віртуоз, хапаєш пелюшку, сповиваєш. На тебе дивляться з захватом: куди нам, жінкам! А тобі, маестро, просто пора бути батьком, і тоді б, може, щоденний моціон не здавався б таким жаданим.

Нещодавно ти заглянув до начмеда і на прощання сказав секретарці: "Не забудьте, мамашо, по три чайні ложки кип’яченої води на добу!" Тільки на вулиці збагнув її погляд, од якого мало не перетворився на мікроба.

От скажи по-чесному, чому так розмахався лопатою? Що душу пече за людей, це точно, а за кого найдужче? Авжеж, за Світочку. На горі магазин "Соки, води, тютюн" — і в тому магазинчику другий рік продавцем вона. Хоч би видрав собі очі, все одно бачив би, як Світочка збігає з гори в коричневій дублянці, мов сухоребра кізочка, а біле волосся розкидається по плечах. Нікому, нікому про те не розкажеш.

Руйнація в тебе. Не смів підступити, не смів на неї глянуть, а вона, святенниця, розпусниця, чорт би її побрав, привела дитину.

Якось Саня не вберігся, і Світочка з коляскою вийшла прямо на нього.

— Ви б навідались до нас, пітничка замучила.

— Якось навідаюся, — збрехав.

— Ви наче сердитесь?

— Ще чого?

— Або коли вдосвіта зайдіть, кину на карти, все майбутнє скажу.

Тепер Саня проб’ється крізь гори снігу, зайде до Світочки як переможець. Він давно не розгинається, не думає про сніг і про воду. В ту останню зустріч вона подивилась, мов погладила віями. З ким гріха не трапляється, люба? Тільки б жива.

Ось і тополя. Обіперся, вхопив губами снігу. Хтозна, скільки часу минуло. Нарешті лопата вдарилась об дерев’яні сходи. Саня випростався і помітив, що тут, біля шпиля, снігу менше, він ледве сягає до середини вікон. Вітер потрудився на славу.

Саня боявся стукать, боявся, що ніхто не обізветься. Обтрусився (увесь хоч викрути), підважив лопатою двері, і вони легко піддалися. Кімната дихнула холодом, вологістю, давно не грітою грубою. Стіни повіддувалися, мов повилазили з них потвори. Біля вікна на столі карти, а далі, у високому зеленому ліжку спить Світочка.

— Ой, — розчахнула очі на його погляд, — а я ще не вставала.

— Як — не вставали? Містечко під снігом, люди мерзнуть, мруть, хворіють!

— Сьогодні не сходило сонце. І чомусь я така слаба. Ой! Ви б не могли подивитися, що з моїми ногами?

— Якщо дозволите.

— Ради Бога, лікарю, я вже думала, чи не гангрена.

Він оглянув її, накинув ковдру. І знову відкрив, не вірячи очам і рукам. Нервово шарпонув рюкзак, добув хлороформ, скальпель, бинти, йод. Врешті запхав усе те назад. Минуло з півгодини. Світоччині ноги були холодні і майже не відчували дотику. Ступні зійшлися докупи, пальці зрослись і навколо них утворилась рожева раковинка. Така ніжна, що лячно й торкать. Крізь неї ще виднілися нігті й сині жилки.

Спробував роз’єднати ступні, але хвора закричала. Зсунувся на підлогу.

До тями Саню повернув голос, що шелестів, мов очерет:

— Скажіть що-небудь.

— Н-нічого страшного, але це рідкісний випадок, я сьогодні ж викличу…

Нащо брехав, кого він міг викликати? Звівся, наче вимолочений, перед очима світились яскраві каганці.

— Хочу пити, — знову прошелестіла.

Саня постояв якусь хвилю, перш ніж утямив, що треба. Поправив їй ковдру, спіткнувся об іграшку, вдарився плечем об шафу. Враз ним оволоділа звіряча лють — став збивати ногами брязкальця, зривати пелюшки, садити носаками на всі боки. Звідкись упала пляшечка з соскою і, цвіркаючи молоком, ударилась об табуретку.

Так усе перевернулося. Світочка — вже не Світочка, нічим не годен він їй допомогти. Розтрощити бридку шкаралущу, підняти дівчину, струснути і заглянути в очі: догралась, доворожилась? А стрівся з очима Світочки і зчах.

Назбирав мотлоху по хаті, щоб запалити грубу, розтопити відро з кригою. Підніс чашку — хвора схопила, пересмикнулася всім тілом. Вода загогкала їй у горлі. Нарешті допила, чудно вібрала голову в плечі і зникла під ковдрою. "Равлик-павлик, вистав ріжки", — зненацька згадав і розпачливо реготнув.

Поволі склав і зашнурував рюкзак, одягнув куртку.

— Ну, я пішов.

Почув, як унизу щось плющить, озирнувся. Світочка витяглася всім тілом із постелі і влізла головою у відро. Калюжі розтікались на всі боки. Відчула, що він дивиться, вистромилась і винувато усміхненою щокою потерлась об його валянок.

— Мабуть, холодна, — бовкнув ошелешено і, щоб не турбувати, одвернувся, підійшов до коляски. Розгорнув конверт — ураз відсмикнув руку. Там лежала велика дитяча голова і, не відриваючись, дивилася на нього.

— Що ти… ви тут робите?

— Думаю, — зітхнула голова, — хтось же повинен у цьому місті думати.

Саня заточився і, як потайний пес, одним ривком опинився біля дверей. Тікати! Бігти, летіти од проклятого місця. Лізти рачки, дряпатись геть. А що попереду? Снігова пустеля, рівна, хоч облизуй, долина.

І що буде з ним, із оцими і з усіма…